

АНАЛІЗ МАСТАЦКАГА ТВОРА

ЖАНРАВЯЯ СПЕЦЫФІКА І АДБОР МОЎНЫХ СРОДКАЎ

Пры цэласным, філалагічным, аналізе мастацкага тэксту на ўроках у школе, пры напісанні водгукаў на алімпіядах па беларускай мове і літаратуры заўсёды звяртаецца ўвага на тэму і ідэйны змест твора. З гэтага фактычна і пачынаецца аналіз, а вось жанр і жанравыя асаблівасці твора даволі часта застаюцца па-за ўвагай. Між тым даўно заўважана, што жанравая спецыфіка абумоўлівае адбор і арганізацыю моўных сродкаў у мастацкім тэксце.

Паспрабуем паказаць гэта на прыкладзе твораў розных аўтараў і жанраў, рознага часу напісання, твораў, якія сталі хрэстаматыійнымі.

Так, напрыклад, у ліра-эпічнай рамантычнай паэме “Курган” Янкі Купалы мы знойдзем усе жанравыя асаблівасці, характэрныя для такіх твораў: імкненне да апісання канкрэтных дэталей у паказе жыцця праз стварэнне мясцовага каларыту, дакладнае апісанне прыроды, побыту, нораваў, абрадаў, адзення і інш. Гэта праяўляецца ў адборы і выкарыстанні своеасаблівай лексікі (*пусткі, балоты беларускай зямлі, узбярэжжа ракі шумнаецнай, удзірванелы курган век вечны, купалле, піліпаўка, белы хорам, абшар хвоек гонкіх і пахані чорнай, сонных вёса, шмар, хаты амшалыя* і г. д.), устарэлай лексікі (*князь, дружина, дворня, саха, чырвонец, дукаты* і інш.). Сам сюжэт паэмы запазычаны з даўніх легендаў-сказаў пра гісторыю аднаго са шмалікіх курганоў на беларускай зямлі.

Важная асаблівасць творчасці пісьменнікаў-рамантыкаў – шырокае выкарыстанне фальклору, што выяўляецца ў адборы адпаведных моўных сродкаў. У паэме Янкі Купалы гэта разнастайныя паўторы аднолькавых або блізкіх сэнсава ці па гучанні слоў (*паміж пустак, балот; грозна, думна глядзеў на прыволле; зневажаў, катаваў ён з дружнай сваёй; пацяклі, паплылі за гадамі гады* і г. д.), паўторы прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц, выклічнікаў (*на гары на крутой, на абвітай ракой; у нагах у яго расцілаўся абшар; толькі як выйдзе і ўдарыць, як ён; гэі ты, князь! гэі, праслаўны на цэлы бел-свет* і інш.), ужыванне адмоўных сінтаксічных, у тым ліку інверсійных, канструкцый (*каня вечнага піць не заводзіць; не скуеш толькі дум ланцугамі; з кургана, як снег, белы выходзе* і інш.), выкарыстанне традыцыйных, сталых эпітэтаў і эпітэтаў-прыдаткаў (*зоры залатыя, гара крутая, віны заморскія, струны жывыя, дуб малады, салавей-птуш-*

ка, рыба-плотка, пушча-лес, пацеха-забава і г. д.), народных устойлівых параўнанняў (*барада, як снег белы, такая; як лунь, белы дзед; сум і сціша залеглі, як ночай*), традыцыйных вобразаў-сімвалаў, лічбавай сімволікі (*папараць-кветка, асінавы кол, насып тры сажні высокі, дол тры сажні шырокі* і інш.), увядзенне ў тэкст кароткіх і сцягнутых формаў прыметнікаў, клічнай формы назоўнікаў (*сілен, княжа, караць, галаву сілен зняць; поўны гуслі насыплю дукатаў*), а таксама народных граматычных формаў (*галосе, выходзе, строе, узяці*).

Асноўнае месца ў творчасці пісьменнікаў-рамантыкаў займае тэма барацьбы за свабоду, супраць несправядлівасці, таму вялікая ўвага аддаецца ўнутранаму свету чалавека, характар якога раскрываецца знутры, праз барацьбу пацуццяў і сэрца. Адсюль і незвычайныя, выключна моўныя па характары літаратурныя героі і таксама драматызм іх лёсу і напружанасць сюжэта твора.

Галоўны герой паэмы “Курган” – гусяр. Вобраз гусяра – рамантызаваны, фальклорны, гераічна-былінны. Ён – мудры і прыгожы чалавек, ён – народны баян, імя якога аваяна казкамі і легендамі. Яго песня-музыка мае цудаздзейную, фантастычную сілу (*сон злятае з павек, болю цішыцца стогн, не шумяць ясакары, чарэсні...*). Пры стварэнні вобраза гусяра, апісанні яго знешняга выгляду моўныя сродкі, якімі карыстаецца Янка Купала, нясуць асноўную сэнсавую і эмацыйна-экспрэсіўную нагрузку: *невядумная світка – убор на плячах; незвычайны агонь у задумных вачах; барада, як снег белы – такая; заіскрыліся вочы сівыя; сумны, як лунь, белы дзед; дзед, як снег, белы выходзе; і на месяц глядзіць, як сам, белы*. Не аналізуючы падрабязна адпаведныя моўныя сродкі, звернем увагу на часта паўтаральны эпітэт *белы*. Гэты прыметнік са значэннем колеру тут невыпадковы. Ён пашырае сваю семантыку і выступае ў кантэксце з дадатковым, канатацыйным значэннем: *белы* – значыць мудры, чысты, непадкупны. Слова працуе на ідэалізацыю вобраза літаратурнага героя.

Зразумела, мы назвалі тут не ўсе моўныя асаблівасці, якія ствараюць жанравую спецыфіку твора. Разам з тым трэба адзначыць, што рамантызм Янкі Купалы мае і адметныя рысы.

У якасці наступнага прыкладу прывядзем хрэстаматыійную навелу “**Memento mori**” Янкі

Брыля. Калі гаварыць пра жанравыя прыметы навелы, то сярод адметных рыс трэба назваць напружанасць, вастрыню сюжэта, драматызм падзей, якія ў сваю чаргу вызначаюцца незвычайнасцю, нештодзённасцю, адсутнасцю апісальнасці, наяўнасцю сцісласці і значнасці. Пра сочым, ці мае такія асаблівасці названая навела і ці ўплывае гэта на адбор пісьменнікам моўных сродкаў.

Драматызм сітуацыі выяўляецца ўжо ў самым пачатку твора: *Позняя восенню сорок трэцяга года на адным з самых спакойных перагонаў Беларускай чыгункі ўзарваўся нямецкі вайсковы эшалон*. І хоць пачатак гучыць гранічна сцісла, скупа, як інфармацыйнае паведамленне, але амаль кожнае слова ў ім выяўляе сваю мастацкую якасць. Пры ўсёй сцісласці, строгасці (нават скупасці) расповеду, адсутнасці разгорнутай апісальнасці вельмі важны момант для Брыля-навеліста – апісанне надвор’я, стану прыроды. Іх аўтар апісвае пры дапамозе адпаведных моўных сродкаў (*позняя восень; холодны, золкі досвітак; чорныя, прамоклыя шынялі; пранізлівая слата* і г. д.), што яшчэ больш падкрэслівае драматызм падзей – пакаранне вёскі карнікамі. Канцэнтрацыя азначэнняў-эпітэтаў, дэталізацыя (*самы спакойны перагон; холодны, золкі досвітак; мясцовыя здраднікі-паліцаі; бліжэйшая да катастрофы вёска*), выкарыстанне каларатыўнай сімвалікі (*у чорных, прамоклых шынялях*) – усё працуе на ідэйны і звязаны з ім эмацыйны змест твора.

Возьмем яшчэ адзін твор – але арыгінальнае апавяданне **“Прысяга над крывымі разорамі” Цёткі**. Алегорыя – адна з формаў мастацкага адлюстравання жыццёвых з’яў, калі абстрактнае паняцце або думка перадаюцца праз канкрэтны вобраз.

Алегарычная і сама назва апавядання. Спалучэнне слоў *крывыя разоры* мае пераноснае значэнне. За гэтым вобразам стаіць цяжкая, непасільная праца малазямельнага хлебараба, сяляніна. Параўнаем: у мове часта выкарыстоўваюцца выразы *крывавы пот, працаваць да крывавага поту*, – гэта значыць да поўнай знямогі ад цяжкай працы. Ужыванне словазлучэння *крывавыя разоры* з вобразна-паэтычным значэннем надае назве (а значыць, і твору) завостранае сацыяльна-палітычнае гучанне. Вобраз *прысяга над разорамі* мае і другое адценне значэння – прысяга над разорамі, залітымі крывёю ахвяр рэвалюцыі 1905 г.

У творы сустракаемся з іншымі яскравымі, алегарычнымі вобразамі – раскрыжаванага на зямлі Мацея (*Здалёк выглядаў на чалавека, каторага вот-вот раскрыжавалі і прыбілі да зямлі, і так ён паволі канае*) і трох скрыжаваных

далоняў (*...толькі разоры стаяць, поўны крыві, а над імі вісяць тры скрыжаваныя далоні...*). Асновай для іх узнікнення стала адно слова – *крыж*. Крыж – сімвал хрысціянства, знак пакут, пакоры, цярдлівасці. Выгляд раскрыжаванага чалавека ў творы Цёткі сімвалізуе пакуту, цярдлівасць, а тры скрыжаваныя далоні ўспрымаюцца як сімвал адзінства, надзеі і веры ў будучыню.

У Цёткі алегорыя з’яўляецца дзейным сродкам выяўлення аўтарскіх адносін да жыцця, дапамагае вобразна, наглядна і даходліва выказаць складаныя сацыяльна-палітычныя ідэі.

Прыгадаем верш **“Раманс” Максіма Багдановіча**. У адносінах да гэтага твора зусім натуральна гучаць наступныя азначэнні: інтымны, лірычны, музычны, песенны, напеўны. І гэта невыпадкова, бо перад імі лірычны вершаваны твор песеннага складу на тэму кахання, пакладзены на музыку. У ім паэт усаўляе маладосць як найлепшую пару жыцця, пару кахання і тое светлае, прыгожае моцнае пачуццё, якое робіць чалавека духоўна багатым, узвышаным. Для кахання ўзыходзіць шчаслівая зорка. Вобраз зоркі Венеры пранізвае ўвесь верш і ўвасабляе рамантычны ідэал лірычнага героя. Побач яшчэ адзін паэтычны вобраз – неба, якое сімвалізуе ўзвышанае, незямное каханне.

Светлае, высокае, чыстае пачуццё лепш за ўсё перадаецца праз эпітэты, метафары: *зорка Венера... светлыя згадкі з сабой прывяла; ціхім каханнем к табе разгарацца; буду ў далёкім краю я нудзіцца; каб хоць на міг уваскрэсла каханне*. Нягледзячы на тое, што побач з тэмай кахання гучыць антанімічная ёй тэма расстання, канец верша стварае светлы настрой, таму што лірычны герой верыць у шчырае пачуццё, у яго неўміручасць.

У вершы М. Багдановіча выкарыстана так званае страфічнае кальцо, або эпістрафа. Кальцавая кампазіцыя, фоніка твора (асананс, алітэрацыя) і вершаваны памер (дактыль) удала падкрэсліваюць напеўны характар “Раманса”.

Такім чынам, прааналізаваўшы пэўныя жанравыя прыкметы некаторых мастацкіх твораў, мы пастараліся паказаць ролю жанравай формы, яе сувязь са зместам твора, ідэйным і эмацыйным, уплыў на адбор моўных сродкаў і іх арганізацыю ў тэксце. Зразумела, што гэта толькі адзін з фактараў, ад якіх залежыць вытлумачэнне мастацкага тэксту. Аналізуючы той ці іншы твор, мы ўлічваем і яго змест, і час напісання, літаратурную і грамадзянскую пазіцыю аўтара і інш.

Наталля ЛОБАНЬ,
кандыдат філалагічных навук.